

ЗЛОЧИНИ НЕЗАВИСНЕ ДРЖАВЕ ХРВАТСКЕ И ЊИХОВЕ ПОСЉЕДИЦЕ ПО СРПСКИ НАРОД

Геноцид над Србима, Јеврејима и Циганима извршен у Независној Држави Хрватској 1941–1945, сразмјерно броју жртава, поводу и начину њиховог уништавања, спада у најмонструозније злочине у историји 20. вијека.

Ова тема у историографији још увијек није обрађена, мада је изворна грађа веома обимна.

Преко 50 година прошло је од догађаја чији карактер, размјере и посљедице – кривицом челних личности Хрватске, Србије и Југославије – нијесу ни издалека потпуније познати нашој и свјетској јавности. Ипак, остаје питање: да ли би односи Срба и Хрвата, у Хрватској прије свега, кренули другим током да је у хрватској интелектуалној и културној елити икада дошло до стварног суочавања са феноменом геноцида у НДХ и, да ли би се он данас понављао да се икада послје рата могло слободно говорити и научно истраживати о стварним жртвама и њиховим егзекуторима?

Вишедеценијско ћутање о геноциду над српским народом у НДХ прекинуто је тек посљедњих година појавом првих студијских анализа о овој комплексној проблематици.

Огромна архивска грађа која потиче од највиших политичких и војних органа НДХ, њихових њемачких и италијанских сарадника, усташких функционера, команданата војних и полицијских јединица и појединаца, готово свих непосредних извршилаца масовних злочина и злочина геноцида представља потресну документацију о њиховој злочиначкој мисији 1941–1945. године.

Исто тако, ова грађа показује да су сви они спроводили политику застрашујућег примјера па су на десетине и стотине хиљада њихових жртава бестијално убијени, бачени у јаме и поноре, живи спаљивани и разапињани, масакрирани пред очима најближе родбине.

У свему томе, власти НДХ имале су значајну подршку Римокатоличке цркве у НДХ – како је то истицао проф. др Бранко Петрановић – „уклонила је већ 1941. године параван центра духовног окупљања католика и прихватила усташки поредак. Као моћна идеолошка и духовна снага с надбискупом Алојзем Степинцем на челу дала је легитимитет усташкој власти. Уз подршку Ватикана надбискуп Степинац тежио је да се ослободи „шизматика“ и да на тај начин допринесе да Независна Држава Хрватска постане снажна католичка држава на Балкану“.

У том циљу евидентно је учешће католичких свештеника у вршењу геноцида над Србима. Постоје подаци за 989 католичких свештеника који су били директно укључени у реализацију геноцида над српским народом, Јеврејима и Циганима. Колико су римокатолички свештеници били ангажовани на том пољу, показују и подаци да су њих 46 били заклете усташе још за вријеме Краљевине Југославије; 17 је у Априлском рату активно учествовало заједно са њемачким јединицама у разоружавању, заробљавању и убијању југословенских војника; 128 је било ангажовано на пословима насилног покатоличавања Срба; 69 се добровољно укључило у домобранске и усташке јединице; 50 се налазило на официрским дужностима у усташко-домобранским формацијама или органима власти НДХ; 133 су били организатори насилног исељавања и прогона Срба, док је 27 лично учествовало у клању и убијању Срба, Јевреја и Цигана.

Усташки покрет – чија је окосница државног програма била „један народ, једна земља, један вођа“ – предвиђао је, прије свега, истребљење српског народа, Јевреја и Цигана на територији Независне Државе Хрватске, све у циљу стварања „чистог хрватског простора“ и егзистенције „чисте хрватске нације“. За физичко уништавање Срба у НДХ оправдање се налазило у садашњости и прошлости. Из дубине прошлости извлачене су чињенице о каснијем досељавању Срба на хрватски простор, негативној улози Срба, освети за „српску тиранију“ између два свјетска рата.

Развијено је увјерење да је наступио повољан историјски тренутак да се, уз ослонац на фашистичке силе, коначно ријешити „српско питање“ у Хрватској. Мада припремано у дугом временском периоду, непосредном рјешавању „српског и јеврејског питања“ усташе су приступиле по нацистичким принципима „више расе“, на основу којих су прокламована и начела усташког покрета, а донесен је и читав низ законских одредаба и казних наредби, којима је озакоњена широка лепеза најразличитијих нацистичких метода у вршењу злочина, почев од хапшења, клања, вјешања, масовних ликвидација и других злочина сваке врсте до геноцида.

У остваривању тога програма, власти НДХ приступиле су јединственој политичко-пропагандној кампањи да „Србима и Јеврејима (Жидовима) нема мјеста у Независној Држави Хрватској“. На јавним мјестима усташки функционери су истицали: „Један дио Срба ћемо побити, други раселити, а трећи ћемо превести у католичку вјеру и тако претопити у Хрвате“.¹

¹ Бранко Петрановић, *Историја Југославије*, Београд 1988, књ. 2, стр. 50; Смиља Аврамов, *Геноцид у Југославији у свјетлости међународног права*, Београд 1992, 285–286; Фикрета Јелић-Бутић, *Усташе и Независна Држава Хрватска 1941–1945*, Загреб 1977, 122–125; Виктор Новак, *Магнит Скримен, Пола вијека клерикализма у Хрватској*, Београд 1986, 605–606; Богдан Кризман, *НДХ између Хитлера и Мусолинија*, друго издање, Загреб 1983, 122–125.

Славко Кватерник, заповједник војске НДХ и министар домобранства, већ првих дана постојања НДХ сматрао је да истребљење Срба са ових територија није само обавеза усташке владе него да је то, истовремено, обавеза и влада Италије, Њемачке и Мађарске. „Ми ћемо Србе у Саву, а Ви у Дунав“ – савјетовао је мађарског представника Генералштаба Колмана Керија.² Милован Жанић, министар у усташкој влади, још 2. јуна 1941. упозоравао је да „нема те методе коју нећемо употријебити као усташе да начинимо ову земљу збиља хрватском и очистимо је од Срба“, јер – истицао је он – „то је политика ове државе и то кад извршимо извршит ћемо само оно што пише у усташким начелима“.³

Распирујући антисрпску мржњу, он је сјутрадан на збору у Дарувару поред осталог истакао: „Хрвати, ми имадемо међу нама неке који нису никада према нама били лојални. Дошли су у ове крајеве онда када је за турских ратова изгинуло много наших људи и кад су опустјели наши домови. Дошли су овамо, раширили се попут јеже, и почели нас угрожавати и скоро угрозили. То су Срби. Из свега овога што се догодило знадемо да они нама никада неће добро жељети. Ми усташе знадемо, да док се то питање Срба не ријеша да ће наша домовина бити узнемиравана. Знадемо да имамо право кад тражимо: Преко Дрине“. Инсистирајући на антисрпском расположењу, он увјерава окупљену масу да ће НДХ бити уређена само онако „каково одговара потребама чистог хрватског народа“, додајући да је при том најприје потребно „провести духовни препород народа“. Истовремено је и министар вањских послова др Младен Лорковић позивао на „дефинитивни обрачун против Срба, Јевреја и Цигана“. „Усташки покрет је у својим начелима истакао“ – говорио је он – „да хрватска земља мора припасти хрватском народу и да мора бити очишћена од оних који су за нас највећа несрећа“. У том циљу, Лорковић позива хрватски народ да буде јединствен у борби против Срба исто онако „као што је био слојан у травњу, кад је разоружавао српску војску“, јер „иза Независне Државе Хрватске“ данас „стоји читав хрватски народ“.⁴

Говорећи о програмској оријентацији НДХ Виктор Гутић, усташки повјереник и стожер у Бањалуци, у свом говору у Санском Мосту отворено је позивао Хрвате и муслимане да одмах приступе уништавању и клању Срба. Он је том приликом, поред осталог, истакао: „Нема више српске војске! Нема више Србије... друмови ће пожељет Србаља, ал' Србаља више бити неће. Издао сам драстичне наредбе за њихово потпуно економско уништење, а слиједе нове за потпуно истребљење“, те зато – обраћајући се окупљеној маси – захтијевао „уништавајте их гдје год

² Виктор Повак, *н. д.*, 605.

³ *Нови лист*, Загреб, 3. липањ 1941; Б. Кризман *н. д.*, 124; Ф. Јелић-Бутић, *н. д.*, 164.

⁴ *Нови лист*, Загреб, 4. и 10. липањ 1941.

их сретнете, а благослов поглавников и мој су вам сигурни“.⁵ Готово са истим или жешћим порукама, у многим мјестима широм НДХ иступали су и остали усташки функционери, који су својим екстремним паролама – „крвожедна србијанска звијер“, „Србијански оружници хајдукују и прогањају диљем Хрватске, хрватске родољубе“, „жидовство је рак-рана на живом тијелу народа“, „српско копито гази заробљену хрватску земљу“ и др. – све јаче изазивали антисрпска и антијеврејска расположења код најширих народних слојева.⁶

На скупштини усташких повјереника у Гацку, Херман Тогонал је позивао муслимане да одмах приступе покољу Срба, и свој говор је завршио узвикујући: „Последњи метак у последњег Србина“.⁷

Усташка штампа, нарочито „Хрватски народ“, „Нови лист“, „Хрватска крајина“, „Католички лист“ и др. били су тих дана пуни написа антисрпске и антијеврејске садржине. У њима су Срби и Јевреји означавани као „страни елеменат“ и „езгистенцијална опасност по Хрвате“. Тражено је да се њихово питање ријеша као акутна опасност по нову државу. За Јевреје, усташки „Нови лист“ у броју од 2. јула 1941, поред осталог, наводи да је „веома значајно“, што су „шаролики хрватски слојеви увијек презирали жидове и према њима осјећали природну одвратност. Нема краја Хрватске“, пише у поменутом чланку, „у коме наш свијет неби имао најнегативније мишљење о жидовима. У Загорју, у Херцеговини, Међумурју, Славонији, Далмацији, Сријему, Босни, диљем Хрватских земаља наш пучанин сматра жидове синонимом подлости, варања, грамзивости, неморала и туђинства. Само име „ћифут“ којим наш човјек назива жидова даје призив дубоког презира који Хрват осјећа према жидову“.⁸

Усташку пропаганду против Срба и Југославије својски је подржавала клерикална пропаганда, која је на Југославију гледала као на „сектарску државу“ којом је господарила Србија, „шизматична држава“ која мрзи Католичку цркву, папу и Хрвате, зато што су католици. Католичка црква је Србе сматрала „отпадницима“ од „вјере својих отаца“, које треба поново вратити под окриље Католичке цркве. Уз подршку Ватикана, Степинац је настојао да се ослободи „шизматика“. НДХ је требало да постане снажна католичка држава на Балкану.⁹

Колико су усташке власти биле заинтересоване за брзо и радикално рјешење „српског и јеврејског питања“ најувјерљивије свједоче подаци о доношењу првих законских одредаба, које се управо односе на ова два народа. Међу првим законским одредбама, које су постале формално-

⁵ Виктор Новак, *н. д.*, 608.

⁶ *Нови лист*, Загреб, 13. и 21. септа 1941.

⁷ Саво Скоко, *Покољи херцеговачких Срба* 41, Београд 1991, 25–26.

⁸ *Нови лист*, Загреб, 6. септа 1941.

⁹ Бранко Петрановић, *н. д.*, 52.

правни темељ усташком „казненом законодавству“ – основа за почетак масовних ликвидација Срба, Јевреја и Цигана „Законска одредба за одбрану народа и државе“ – донесена је 17. априла 1941, управо на дан када је и образована прва влада НДХ.¹⁰ За нашу тематику карактеристична су прва два члана ове одредбе која гласе: „Тко било на који начин повриједи или повриједио част и животне интересе хрватског народа или било на који начин угрозио опстанак Независне Државе Хрватске или државне власти, па макар дјело остало само у покушају, чини се кривим за злочинство велеиздаје“. У наредном члану предвиђено је да „све оне који скриве за дјело велеиздаје има стићи казна смрти.“ По ријечима Сава Скока, то је била управо „груба копија ранијег аустроугарског законодавства о пријеким судовима“.¹¹ Према тој одредби, свако је могао бити осуђен за „дјело велеиздаје“ и ликвидирао, а да при том уопште није било правно дефинисано шта се сматра „велеиздајом“. Убрзо затим, донијете су законске одредбе „о забрани ћирилице“, „о расној припадности“, „о држављанству“, „о заштити аријевске крви и части хрватског народа“, „о пријеким судовима“, „о покретним пријеким судовима“, „о формирању државног равнатељства за понову“, „о заштити аријевске културе хрватског народа“, „о обавезној пријави иметка жидова и жидовских предузећа“, „о поступку са имовином особа које су напустиле подручје НДХ“, „о промјени имена градова и насеља“ (који су у свом називу имали придјев српски), затим наредбе „о промјени жидовских презимена и означавању жидовских твртки“, „о обавезној пријави Србијанаца“ и многе друге.¹² Сем тога, већ 5. маја донијета је и „законска одредба о преласку с једне вјере на другу“ – својеврстан клероусташки докуменат – и „надопуна законске одредбе о преласку с једне вјере на другу“, које су још више поспјешивале вјерску и националну мржњу и појачавале терор над Србима, Јеврејима и Циганима у НДХ. На том пољу веома упорно радио је и римокатолички епископат у НДХ са надбискупом Алојзијем Степинцем на челу. Овом одредбом укинута су сви дотадашњи прописи о вјерским прелазима и одређено да сва лица која прелазе у католичку вјеру „морају испословати одобрење власти НДХ за тај прелаз“. Таква одобрења су издавала опћинска и котарска поглаварста у договору са усташким логорима и таборима.¹³

Посебном „окружницом“ усташке власти прецизирале су и однос према појединим категоријама српског становништва. „Код издавања потврда треба пазити на грко-источне учитеље, попове, трговце, богате обртнике и сељаке, и уопће интелигенцију, да им се не издаду потврде

¹⁰ *Народне новине, службени лист Независне Државе Хрватске* (у даљем тексту: Народне новине, 17. април 1941.

¹¹ Исто; Саво Скоко, *Покољи херцеговачких Срба*, 41, Београд 1991, 25–26.

¹² Б. Кризман, *н. д.*, 120; *Народне новине*, 5. V 1941.

¹³ АВИИ, АПДХ, к. 213, рег. бр. 10/2–1.

осим у случајевима, кад се доиста докаже њихова честитост, јер је начелно становиште владе, да се овим особама не издају потврде“. Другим ријечима, то је значило да те слојеве српског становништва, према усташком програму, треба потпуно физички ликвидирати.¹⁴

Подстакнути тако жестоком пропагандом, законским одредбама и говорима највиших усташких функционера, који су подстицали терор и насиље, власти НДХ предузеле су прве мјере протјеривања из службе свих државних службеника српске националности, затим протјеривање српских свештеника, затварање и пљачкање српских православних цркава и др. Србима и Јеврејима наређено је да одмах предају полицијским властима радио и фото-апарате, писаће машине, моторна возила и др. Под пријетњом смртне казне, захтијевана је предаја наоружања и војне опреме. Посебним наредбама локалних и централних власти Србима и Јеврејима забрањено је да улазе у локале, биоскопе и друге јавне и културне институције. Готово по свим градовима, већим и мањим насељеним мјестима истицане су наредбе којима се забрањивало да се „више од два Србина не смију кретати заједно“; да „Срби и жидови не смију уопће ићи заједно“, да „послије осам сати увече морају бити у својим кућама“, да „жидови и Срби при куповању у радњама морају чекати док Хрвати не подмире своје потребе, па тек онда да купују“, да им се „забрањује купање на градским базенима“, да немају право „изласка на шеталиште“ итд.¹⁵

Истовремено је усплиједила и акција формирања концентрационих логора. У њима ће убрзо на најсуровији начин бити мучени и масовно убијани Срби, Јевреји и Цигани. Од многобројних концентрационих логора које су усташке власти формирале на територији НДХ истичемо следеће: логор „Даница“ код Копривнице, „Керестинац“ код Загеба, „Јадовно“ на Велебиту, логор у Госпићу, логор на острву Пагу, „Крушчица“ у близини Травника, Стара Градишка, Лоборград, Ђаково, Тење код Осиека, Јастребарско, логор у Руми, Лепоглава, Јасеновац и др.¹⁶ Поред ових концентрационих логора, на територији НДХ постојали су и три главна исељеничка логора, предвиђена за прикупљање и даљу депортацију Срба. Такви логори основани су у Славонској Пожеги, Бјеловару и Цапрагу.¹⁷ Сви они имали су заједничку команду – Усташку надзорну службу (УНС), а од марта 1943. Главно равнатељство за јавни ред и сигурност. Сем тих логора, готово у сваком мјесту постојали су мањи логори за дотичне области или тзв. збиралиштва, гдје су хапшени и допремани Срби и Јевреји и из којих су даље транспортовани. Тиме су усташке власти обавиле го-

¹⁴ Исто; АВИИ, АНДХ, к. 213, рег. бр. 10/2-1 (169).

¹⁵ Архив Војноисторијског института (у даљем тексту АВИИ), АНДХ, к. 171, рег. бр. 2/18-1; С. Скоко, *н. д.*, 27.

¹⁶ Мирко Першен, *Усташки логори*, Загреб 1966, 37-48; *Злочини против Јевреја у Хрватској*, Београд 1952, 83-112, 115, 117, 120.

¹⁷ Исто.

тово све припреме за брзо и ефикасно рјешавање „српског и јеврејског питања као и за ликвидацију Цигана“.

У наредном периоду усташе су извршиле покоље над Србима на подручју сјеверне Далмације,¹⁸ Славонске Пожеге, Кордуна, Баније и Лике¹⁹, Бјеловара²⁰, у Херцеговини²¹.

Суочен са тако безобзирним и масовним злочиним, Глез фон Хорстенау је на изричит захтјев војног заповједника Југоистока 12. јула 1941. протествовао код Кватерника „због варварских метода које се примјењују против српског становништва“. Међутим, следећих дана стање се битније није измјенило. Штавише, мјере које су предузимале усташе ради рјешавања „српског питања“ биле су још драстичније, о чему је опуномоћени генерал у Загребу забиљежио: „Усташка злодјела погађају посебно Србе којих има готово два милиона на подручју НДХ. Владин курс о српском питању исцрпљује се у исељавању, иништавању егзистенције, затварању и слично. „Такве мјере“, упозоравао је он, „могу се примијенити против уског круга коловођа, али према трећини становништва државе морају раније или касније заказати“. Оцјењујући стање у НДХ истакао је: „Срби, односно православци, начелно су изван закона“.²²

Без обзира на упозорења њемачких представника са злочинима геноцида је настављено. Тако су, на примјер, извршени масовни покољи у ливањском срезу. У селу Челебић усташе су убиле, заклале, или у јаме бациле 393 особе различитог узраста, од дјетета у колијевци до старца. Исто је урађено у селима Голињево – 231, Доњи Рујани – 204, Горњи Рујани – 143, град Ливно – 137, Губер Велики – 116, а затим слиједе Лештани, Чапразлије, Поток, Смрчани, Застине, Жабљак, Главице, Бојумунти, Прово, Сајковић, Радановци, Богдаши, Врбица, Губин итд., гдје се именом и презименом дају подаци о нечувеним масакрима над Србима у тим крајевима. Као и у другим мјестима и овдје су све те злочине углавном извршиле „њихове најближе комшије Хрвати и Муслимани“, који су одмах затим заузели њихове куће и имања.²³ Истовремено, када је отпочео масакр над Србима у Ливањском пољу, усташе су заклале и око 2000 Срба у Глинској цркви.

¹⁸ Ф. Јелић-Бутић, н. д.; Ђуро Станисављевић, „Устанак народа Лике“, *Историјски гласник* 1–4/1961, стр. 86–95.

¹⁹ Љубан Ђурић, *Банијски партизански одред 1941–1945*, Београд 1988, 12–13; Перо Морача, *Југославија 1941*, Београд 1971, 50.

²⁰ Исто; *Хронологија ослободилачке борбе народа Југославије 1941–1945*, Београд 1964, 39; др Душан Кораћ, *Кордун и Банија у народноослободилачкој борби и социјалистичкој револуцији*, Загреб 1981, 106–110; Љубан Ђурић, н. д., 16.

²¹ Извјештај Крилног заповједништва Билеће Заповједништву 4. оружанске пуковније од 1. јула 1941, АВИИ, АНДХ, к. 143-а, рег. бр. 36/9–2; С. Скоко, н. д.

²² Б. Кризман, н. д., 126–132.

²³ *Хронологија ослободилачке борбе*, 60–61; Будо Симоновић, *Огњена Марија – леђа јосјодње* 1941, 338, Београд 1991.

О уништавању и клању српског живља на Кордуну детаљни подаци доносе се у извјештају заповједника оружанског вода у Слуњу гдје се, поред осталог, наводи да је „чишћење“ те територије отпочело 29. јула од стране усташа, да је „рад усташа био нетактичан“ јер су „очишћени“ мање опасни и мање криви, „многи старци, жене и дјеца“. У извјештају се даље наводи да је код чишћења било „дивљачких призора“ убијање „дјетета у колијевци, стараца, читаве обитељи заједно, садистичко иживљавање ужасних мучења прије коначног чишћења“ и даље „чистило се у кући, дворишту, на путу, у присуству родитеља, дјеце и обратно“, овакви поступци изазивали су општи страх и панику код становништва, а „код честитих Хрвата“ и „негодовање“ – стоји даље у извјештају – јер су сматрали да је такав поступак „срамота за народност хрватску, њену културу и католичку вјеру“.²⁴ О тим догађајима има више података и у извјештају великог жупана велике жупе Покупје гдје се углавном износе исти подаци о броју страдалих „убијању 400 жена и људи котара војничког“, затим „2.000 Срба у глињској цркви“, те „500 Срба у Хрватском Благају“.²⁵

Највећи покољи на територији Босне збили су се тих дана у западним подручјима. Рачуна се да је крајем јула само у срезовима Бихаћ, Босанска Крупа и Цазин убијено преко 20.000 Срба међу којима и велики број дјеце. На подручју Сански Мост убијено је око 6.000 људи, као и на подручју срезова Приједор и Босански Нови – такође око 6.000 људи.²⁶ Само у Босанској Крупи усташе су 31. јула 1941. убиле неколико стотина Срба (људи, жена и дјеце), а сјутрадан, у општем „чишћењу“ тога среза, још преко 1.000 особа српске националности“.²⁷

О масовним ликвидацијама Срба усташе су готово свакодневно достављале извјештаје својим вишим командама и органима власти НДХ у којима се износе високе бројке њиховог учинка у ликвидацији Срба, Јевреја и Цигана на читавој територији НДХ.

Половином августа 1941, заповједник 1. хрватске оружанске пуковније извијестио је Равнатељство за јавни ред и сугирност да је на „подручју оружанске постаје Медак 60 усташа под вођством усташког наредника Нандушића извршило упад у с. Вребац и околину“ и да су тамо

²⁴ АВИИ, Војни архив, АИДХ, к. 145, рег. бр. 1/2.

²⁵ Исто.

²⁶ АВИИ, Војни архив, АИДХ, 81, рег. бр. 9/3; О догађајима у Босанској Дубици тих дана детаљно говори извјештај заповједника 3. сатније, 3. пјешадијске пуковније упућен заповједнику заповједништва мјеста Босанска Дубица од 2. августа 1941. гдје се, између осталог, наводи: „Прегледао сам сва околна мјеста гдје сам затекао само празне домове и незбринуту стоку... јер су усташе убијале немилосрдно сваког Србина, па чак и жене“, те да је „све што је било живо у тим домовима устријељено“, АВИИ, АИДХ, к. 1, бр. рег. 17/2–12.

²⁷ АВИИ, АИДХ, к. 152, рег. бр. 18/4; *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије* (у даљем тексту: *Зборник*), том IV, књ. 1, 266.

„поубијали око 80 Срба и преко 300 жена, старца и дјеце“.²⁸ Десетак дана касније заповједник заповједништва 3. оружничке пуковније извјестио је Равнатељство за јавни ред и сигурност НДХ да је 22. августа „једна усташка јединица од око 200 Босанаца – Муслимана напала на српско село Которане у котару Двор на Уни“, да су нападачи „попалили куће и штале, опљачкали село и поклати већи број становника“.²⁹

О свим догађајима команде италијанских јединица стационираних на територији Независне Државе Хрватске слали су својим претпостављеним командама драматичне извјештаје о непрекидном и масовном уништавању и масакрирању српског становништва тврдећи да је до септембра 1941. „само на подручју Лике убијено 80.000 Срба“, док је „на читавој територији НДХ убијено 300.000“.³⁰

Такве и сличне акције подстакле су опуномоћеног генерала у Загребу Глез фон Хорстенау да претпостављеним старјешинама саопшти свој суд о догађајима у НДХ, упознавајући их истовремено и са разговорима које је тих дана водио са представницима владе НДХ: „Ја сам окарактерисао хрватску револуцију“, рекао је он том приликом, „као далеко најјезивију и најкрвавију међу свим револуцијама које сам од 1918. године доживео изблиза или издалека у средњеевропском простору“.³¹

На основу таквих и сличних наредби, уредби и окружница усташе су веома брзо почеле да пуне бројне логоре српским становништвом, Јеврејима и Циганима, без обзира на пол и узраст.

Јасеновачки логор заузима једно од првих мјеста међу најзлогласнијим нацистичким логорима. Он је највеће стратиште на Балкану, највећи логор изван граница Трећег рајха и треће по величини губилиште у Другом свјетском рату. Остао је као појам злочина геноцида усташких власти над Србима, Јеврејима и Циганима. Пореди се с највећим нацистичким логорима Аушвиц, Дахау, Матхаузен и био је формиран са истим циљем. У Јасеновцу су жртве масовно спаљиване, ликвидиране тупим предметима, клане, бацане у ријеку Саву, убијане ватреним оружјем и на друге начине. Прије ликвидације, обично су мучене забадањем клинова, кидањем дјелова тијела, ломљењем костију итд. Ради рјешавања „српског питања“ у Јасеновац су довођени Срби, Јевреји и Цигани са цјелокупне те-

²⁸ АВИИ, Војни архив, АНДХ, к. 152, рег. бр. 21/4–4.

²⁹ Исто, к. 145, рег. бр. 43/6–2.

³⁰ У извјештају Заповједништва оружничког крила Госпић од 3. септембра 1941. Групи генерала Лукића код италијанске 2. армије стоји сљедеће: „Пуковник г. Soddu овом приликом између осталог разговора рекао је, да ово садашње стање на подручју овог крила је реакција рада наших људи; тј. сада се четници и остали грчко-источне вјере житељи освећују над Хрватима, а за учињену неправду и извршена убиства њихових ближних, јер да су Хрвати на подручју овог крила, односно цијеле Лике побили око 80.000 Срба, а у цијелој Хрватској да је побијено 300.000“, АВИИ, Војни архив, АНДХ, к. 67, рег. бр. 20/3.

³¹ Васа Казимиrowић, *ИДХ у свјетлу немачких докумената и дневника Глеза фон Хорстенау*, Београд 1987, 120.

риторије НДХ. Рачуна се да је у току рата у овом логору страдало 500.000 до 600.000 људи, жена и дјеце.³²

Протјеривање Срба из Независне Државе Хрватске, одузимање њихове цјелокупне имовине и исељавање у Србију био је такође један од значајних метода усташких власти за стварање „чистог хрватског простора“. У организацији насилног пресељавања Срба значајну улогу имали су уговори склопљени између органа НДХ и њемачких окупационих власти од 4. јуна 1941. по којима је на територији НДХ требало прихватити један дио словеначког становништва. Утврђено је да се депортације Словенаца у НДХ, односно Срба из НДХ у Србију, обави у три фазе, и то од 7. јуна до краја октобра 1941.³³ У том циљу власти НДХ основале су посебан уред „Државно равнатељство за понову“, чији је једини задатак био да обавља „све послове око исељавања страног живља из НДХ“ и да од њега преузима „сву покретну и непокретну имовину“.³⁴

Према њемачким подацима, у Србију је већ до августа 1941. године било протјерано око 180.000 Срба.³⁵

Један од значајнијих метода рјешавања „српског питања“ и стварања „чистог хрватског простора“ било је прекрштавање српског становништва и његово „превођење“ у католичку вјеру. На том пољу велику помоћ усташама пружила је Католичка црква у Хрватској с надбискупом Алојзијем Степинцем на челу. Већ 28. априла у својој посланици надбискуп позива католичко свјетшество да се као „гласници Крстова еванђеља“ одазову „на узвишени рад око чувања и унапређења НДХ“. Тиме је Степинац читава цркву и сво свештенство отворено ангажовао за сарадњу са усташким покретом, а по директивама Ватикана.³⁶

Одмах послвије оснивања НДХ усташке власти донијеле су законске одредбе „о прелазу с једне вјере на другу“, а нешто касније и „упуте пригодом прелазом с једне вјере на другу“, на основу којих је предузета читава лепеза активности против православног живља и његовог покатоличавања. И канцеларија надбискупа духовног стола у Загребу је половином маја 1941. издала посебне одредбе у којима се објашњава, „ко се све и под којим условима може примити у католичку вјеру“.³⁷ Тако

³² Антун Милетић, *Лојор Јасеновац*, Београд 1986, 37.

³³ АВИИ, Војни архив, На, к. 49, рег. бр. 3/1, 125–126.

³⁴ *Народне новине*, 24. 6. 1941, и АВИИ, Војни архив, АНДХ, к. 170, рег. бр. 2/12.

³⁵ У „промени“ усташке делегације поред осталог стоји: „Према изјави Sturmbanführerа др Вејнстапа комесара за пресељавање у Београду налази се већ у Србији око 82.000 бјегунаца и илегално пребачених исељеника из Хрватске. Према службеној бродбидби има у Србији укупно 137.000 бјегунаца и исељеника, али како се сви нису пријавили властима, сматра се да њихов број износи 180.000“, др Милан Булајић, *Усташки злочини геноцида – суђење Андрији Арсијевићу*, Београд 1988, 218.

³⁶ Др Драгољуб Живојиновић, Дејан Лучић, *Варварство у име Христово*, Београд, прилози за Magnum Crimen, Београд 1989.

³⁷ Војноисторијски институт, Војни архив, АНДХ, к. 135, рег. бр. 6/16, *Народне новине*. 5. 5. 1941.

је прекрштавање Срба постало и државни програм, „угаони камен НДХ – оздрављење јавног живота на вјерско-црквеном пољу“.

На основу ових и раније донијетих законских одредаба и других наредби, на читавој територији НДХ забрањена је употреба ћирилице, укинуте су „све српске конфесионалне пучке школе и забавишта“; мијењају се имена насељених мјеста и градова која у свом називу садрже придјев „српски“ и умјесто њега доноси „хрватски“. Тако су имена Српске Моравице преименована у Хрватске Моравице, Сремски Карловци у Хрватски Карловци, Сремска Митровица у Хрватску Митровицу, Српско Поље у Хрватско Поље, Српска Капела у Хрватска Капела итд.³⁸ Истовремено, укинут је назив „српско-православна вјера“ и „српско-православна црква“, јер нијесу били у „складу с новим државним уређењем“, а уведени су називи „грчко-источна вјера“ и „грчко-источна црква“, све с јасним циљем да се избјегне и сваки помен о Србима као народу који је живио на територији НДХ.³⁹

Из свега до сада изнијетог, може се казати да су злочини геноцида над Србима, Јеврејима и Циганима у Независној Држави Хрватској 1941–1945. резултат стицаја низа околности у дужем временском трајању. Монструозност и масовност усташких злодјела нијесу производ инцидентне ситуације, него дуготрајне индоктринације која се спроводила најразличитијим средствима, кроз све поре политичког, културног и вјерског дјеловања. Идеји стварања „чистог хрватског простора“ и егзистенцији „чисте хрватске нације“ било је све подређено. Масовна убиства Срба, Јевреја и Цигана, уморства и спаљивања свега што није хрватско – од врхова Католичке цркве – проглашавана су као добротворство, јер су извршена у име идеје и под утицајем вјере. Идеја све штити. Виши принцип разрешава од гријеха. У ту сврху сва средства су дозвољена, штавише и препоручљива, јер се радило о томе да се невјерници „врате вјери својих дједова“. Усташке власти Србима нијесу пружале никакву шансу. Једноставно, морали су нестати са територије Независне Државе Хрватске, било масовним убијањем без обзира на пол и узраст, било протјеривањем или насилним превођењем у католичанство. Чак и у условима када би се одрекли своје вјере Србима није гарантован сигуран живот у „новој држави“. И тако преобраћене Србе усташе су масовно убијале било у масовним покољима, било у бројним концентрационим логорима и страстиштима широм НДХ. Идеологија геноцида је – како то наглашава др Михаило Станишић – остварена у оба своја главна тока: извршено је истребљење више од половине српског живља, Јевреја и Цигана на територији НДХ и, подривен је темељ југословенске државе непремостивим јазом раздора између Хрвата и Срба.

³⁸ *Народне новине*, 28. 8. 1941.

³⁹ Исто.

SLAVKO VUKČEVIĆ

CRIMES OF THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA
AND THEIR EFFECTS ON THE SERBIAN PEOPLE*Summary*

The genocide over the Serbs, Jews and Gypsies carried out in the Independent State of Croatia (1941–1945), considering the number of victims and the methods used, represents one of the most monstrous examples of its sort in 20th century.

The crimes of genocide over the Serbs, Jews and Gypsies in the Independent State of Croatia came as a result of a series of circumstances arising over an extended period of time. The monstrosity and massiveness of Ustasha crimes were not incidental but the fruit of a long indoctrination, propagated by various means and permeating all political, cultural and religious activity. The idea of creating a »pure Croatian territory« and a »pure Croatian nation« were of supreme importance. The mass murders of Serbs, Jews and Gypsies and the destruction of all that was not Croatian was condoned by the heads of the Catholic Church. These crimes were represented as being good since they were committed in the name and under the influence of faith. Ustasha authorities deprived Serbs of any rights whatsoever. Even in cases where Serbs would renounce their religion, their safety and normal existence were not guaranteed in the »new state«. The Ustasha did not shy away from killing converted Serbs, either in massacres or in numerous concentration camps which existed in the Independent State of Croatia.